

سال اول، شماره ۳ بهار ۱۳۸۳

اطلاعات

ORINOLOGY

چکیده

کتابخانه هیبرید پیوستاری میان کتابخانه سنتی و دیجیتالی است که دستاورد بالقوه آن بهره‌وری از مجموعه‌های سنتی در کنار مواد دیجیتالی است. کتابخانه هیبرید رویکرد متفاوتی را نسبت به کتابخانه تمام دیجیتالی برمی‌گزیند و ضمن تأکید بر دسترسی به اطلاعات که خاص کتابخانه‌های دیجیتالی است، پیش‌بینی راهکارهایی برای دسترسی به مدارک در قالب غیردیجیتالی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. مقاله حاضر با چنین رویکردی ضمن بررسی ویژگی‌های کتابخانه‌های هیبرید به نقطه نظرات متفاوت در این زمینه اشاره دارد و تفاوت‌ها و شباهت‌های احتمالی آن را با آنچه به کتابخانه هیبرید دیجیتالی می‌شناسیم مورد بحث قرار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه هیبرید. کتابخانه دیجیتالی.

کتابخانه‌های هیبرید

هاجر ستوده

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابخانه‌های هیبرید

هاجر ستوده^۱

مقدمه

واژه هیبرید^۲ نیز مانند سایر نام‌هایی که بر کتابخانه‌های نوین اطلاق می‌شود از رشته بیولوژی و با عنایت به تئوری تکامل و اصل تنازع بقاء، به وام گرفته شده است. کاربرد "هیبرید" در جامعه کتابداری و اطلاع‌رسانی حاکی از توانایی انطباق با هر دو محیط چاپی و دیجیتالی است. هرگاه کتابخانه را به عنوان ارگانیکسیمی زنده در نظر آوریم، به اهمیت فرایند هیبرید شدن برای بقاء کتابخانه‌ها در دنیای متغیر اطلاعات پی خواهیم برد. بر اساس اصل تنازع بقاء، در هر محیط در حال تغییر تنها موجوداتی ادامه حیات خواهند داد که بتوانند با تغییرات جدید سازگار شوند.

اندیشه ارائه خدمات هیبرید از اواخر دهه ۱۹۸۰، زمانی که مؤسسات آموزش عالی بزرگ در گیرودار ایجاد همگرایی میان خدمات کتابخانه‌ای و رایانه‌ای بودند، پدید آمد (گارود^۳، ۱۹۹۹، ص ۱۸۹). باتین^۴ در سال ۱۹۸۴، پیشنهاد تبدیل کتابخانه‌ها به "مراکز اطلاعات علمی" را با ادغام مراکز رایانه و کتابخانه‌ها مطرح کرد. چند سال بعد سیمبالا^۵ (۱۹۸۷) با ارجاع به اثر باتین، عبارت "هیبرید" را برای تبیین نیاز به وجود "دانشمندان متخصص در علوم کتابداری و رایانه" به کار برد. اُپنهایم و اسمیت‌سان^۶ (۱۹۹۹)

۱. دانشجوی دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران.

2. Hybrid
3. Garrod
4. Battin
5. Cimbala
6. Oppenheim and Smithson

1. Complex Library
2. Crawford
3. Dowler
4. Raitt
5. Grey Literature
6. Subject Gateway

7. Clump عبارت است از گردآوری فهرست‌ها (یا دیگر پایگاه‌ها). هدف از یک clump آن است که اکتشاف منابع در مقیاس بزرگ امکان‌پذیر شود. به نحوی که کاربران بتوانند از میان شماری از فهرست‌های متفاوت به جست‌وجوی منابع دلخواه بپردازند. clump در دو مقوله قرار می‌گیرد: مادی و مجازی. clump‌های مادی فهرستگانی است که داده‌هایی از منابع مختلف را گرد هم می‌آورد و آنها را در یک مکان نگه می‌دارد. نمونه‌ای شناخته شده از یک clump مادی فهرست پیوسته کنسرسیوم کتابخانه‌های تحقیقاتی دانشگاهی (copac) است. این پایگاه در مرکز رابانش منجستر نگهداری و اداره می‌شود و در حال حاضر پیشینه‌های ۱۱ مؤسسه را در بر می‌گیرد که پیشینه‌های خود را به پایگاهی واحد در وب وارد می‌کنند. clump‌های مجازی پایگاه‌هایی هستند که به هیچ‌وجه به‌طور مرکزی مدیریت نمی‌شوند. بلکه می‌توانند به منظور انجام جست‌وجو گرد هم آیند. این گروه‌هایی می‌تواند "ایستا" باشد به نحوی که کاربران همیشه بتوانند گروهی از فهرست‌های از پیش تعیین شده را جست‌وجو کنند یا ممکن است "پویا" باشد به نحوی که کاربران خود بتوانند یک clump متشکل از فهرست‌های خاص یا بخش‌هایی از آنها را در زمانی خاص مورد استفاده قرار دهند.

8. BUILDER Project
Birmingham University at <http://builder.bham.ac.uk/>

9. AGORA Project
University of East Anglia at <http://hosted.ukoln.ac.uk/agora/>

10. MALIBU Project
King's College London at <http://www.kcl.ac.uk/humanities/cch/malibu/>

11. HeadLine Project
London School of Economics at <http://www.headline.ac.uk/>

12. HyLife Project
University of Northumbria at <http://hylife.unn.ac.uk/>

13. Integration
14. Personalized
15. Breaks

تاریخچه و کاربرد این عبارت را مورد مطالعه قرار داده‌اند. نام‌های دیگری نیز برای تبیین چنین خدماتی به کار رفته است از جمله "کتابخانه مرکب"^۱ (کرافورد^۲، ۱۹۹۹) یا "کتابخانه دروازه"^۳ (داولر^۴، ۱۹۹۷).

عبارت "کتابخانه هیبرید" در بریتانیا و با آغاز برنامه کتابخانه‌های الکترونیکی (ئی‌لیب) در سال ۱۹۹۸ رواج بیشتری یافته است. هدف اصلی از برنامه ئی‌لیب آن بود که مراکز آموزش عالی در بریتانیا در توسعه و شکل‌گیری کتابخانه الکترونیکی درگیر شوند. در مراحل اول و دوم، تعداد ۶۰ طرح (ریت^۴، ۲۰۰۰) در زمینه‌های نشر الکترونیکی، مجلات الکترونیکی؛ آثار پیش چاپ؛ آثار غیررسمی^۵؛ تضمین کیفیت؛ آموزش و فراگیری؛ نشر بر حسب تقاضا و رزرو الکترونیکی؛ دیجیتالی کردن تصاویر؛ دسترسی به منابع؛ خدمات تحویل مدرک؛ دسترسی به منابع شبکه‌ای (دروازه‌های موضوعی)؛ تعلیم و آگاهی‌رسانی انجام شد. در میان این طرح‌ها، "دروازه‌های موضوعی"^۶ - که دسترسی به منابع اینترنتی با کیفیت تضمین شده را در موضوعات مختلف فراهم می‌کند - بیش از همه موفق و برجسته بوده است. مرحله سوم ئی‌لیب، به دلیل عدم موفقیت چشمگیر در این طرح‌ها، به چهار رویکرد اساسی پرداخت که عبارت بودند از کتابخانه‌های هیبرید، کلامپ^۷ یا اکتشاف منابع با مقیاس بزرگ؛ نگهداشت دیجیتالی، و تبدیل طرح‌های مراحل اول و دوم به خدمات.

برنامه ئی‌لیب شامل پنج طرح کتابخانه هیبرید است که عبارتند از بیلدر^۸، آگورا^۹، مالیبو^{۱۰}، هدلاین^{۱۱} و های‌لاف^{۱۲}. این طرح‌ها مباحث مربوط به یکپارچه‌سازی^{۱۳} خدمات کتابخانه‌ای از نوع سنتی و دیجیتالی را مورد تحقیق قرار می‌دهند. با آنکه این طرح‌ها با هم تفاوت بسیار دارند، هدف همه آنها فراهم‌آوری شالوده‌های اولیه برای ایجاد الگوهای جدید از خدمات کتابخانه‌ای است که در آنها کاربران بتوانند فضاهای اطلاعاتی شخصی^{۱۴} را پدید بیاورند و پایدار نگه دارند، و کتابخانه‌ها نیز بتوانند این فضاها را به صورت بخشی از تحویل خدمات روزانه خود مدیریت کنند (بریکس^{۱۵}، ۲۰۰۱).

تعاریف

تعاریف متعددی از کتابخانه‌های هیبرید ارائه شده است که عمدتاً از طرح‌های کتابخانه‌های هیبرید ئی‌لیب منشاء گرفته است. از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

● "کتابخانه هیبرید در پیوستاری میان کتابخانه سنتی و دیجیتالی قرار دارد؛ جایی که منابع اطلاعاتی چاپی الکترونیکی شده و الکترونیکی در کنار هم مورد استفاده قرار می‌گیرند. کتابخانه هیبرید چیزی بیش از یک رابط است که امکان کاوش یکپارچه^۱ اطلاعات را خواه در قالب دیجیتالی یا قیاسی، یا در سطح محلی، ملی یا بین‌المللی فراهم می‌سازد؛ بلکه به عنوان محیطی با خدمات مادی و مجازی در نظر گرفته می‌شود که از فعالیت‌های تخصصی کاربران - از کاوش اطلاعات گرفته تا آمایش و تحلیل منابع تحویل شده - در محل کار آنها پشتیبانی می‌کند (پینفیلد و دیگران^۲، ۱۹۹۸).

● طرح های لایف، کتابخانه هیبرید را به صورت زیر تعریف می‌کند:

کتابخانه هیبرید کتابخانه‌ای است که در آن منابع اطلاعاتی الکترونیکی جدید و منابع چاپی سنتی با یکدیگر همزیستی دارند، در قالب خدمت اطلاعاتی یکپارچه در کنار هم گرد می‌آیند، و از طریق دروازه‌های الکترونیکی در دسترس قرار می‌گیرند. این دروازه‌ها، هم نظیر کتابخانه‌های سنتی در محل قابل دسترسی هستند و هم از راه دور از طریق اینترنت یا شبکه‌های رایانه‌ای محلی دسترس پذیرند. پیش فرض موجود در کتابخانه هیبرید آن است که کتابخانه‌ها غالباً دسترسی سازماندهی شده را به مجموعه‌های محلی - که بخشی از ابزارهای تحویل آنها هستند - ترجیح می‌دهند (بریکس، ۲۰۰۱).

● کتابخانه‌های هیبرید از سوی کریس راسبریج^۳ سرپرست برنامه‌ی لیب بدین‌گونه تعریف می‌شود:

"کتابخانه هیبرید به منظور گرد هم آوردن گستره‌ای از فن‌آوری‌ها از منابع مختلف در بافتی از کتابخانه‌های فعال و نیز به منظور آغاز کاوش نظام‌ها و خدمات یکپارچه در هر دو محیط چاپی و الکترونیکی طراحی شد. کتابخانه هیبرید باید دسترسی به همه یا برخی منابع را با استفاده از فن‌آوری‌های مختلف کتابخانه‌های دیجیتالی و از رسانه‌های مختلف فراهم آورد" (راسبریج، ۱۹۹۸).

محیط اطلاعاتی هیبرید را می‌توان به منزله محیطی توصیف کرد که در آن گستره‌ای مناسب از خدمات ناظر بر محمل‌های متفاوت اطلاعاتی به شیوه‌ای همگون و یکدست و از طریق رابطی واحد در اختیار کاربران قرار می‌گیرد؛ و نیز ممکن است خدمات توزیع شده محلی یا دوردست را به صورت چاپی و الکترونیکی دربرگیرد. این محیط، کلیه عملکردهای زیر یا برخی از آنها را فراهم می‌آورد: کاوش، مکان‌یابی، درخواست، تحویل و استفاده، صرف نظر از حوزه‌ای که اشیاء در آن نگهداری می‌شوند. حوزه عمل

1. Seamless
2. Pinfield
3. Rusbridge

آنها ممکن است کتابخانه‌ها، آرشیوها، موزه‌ها، و دولت باشد. ممکن است پیکربندی پویایی برای بازتاب علایق کاربران انفرادی (یا گروهی) وجود داشته باشد. این محیط به نظام‌های باز و قراردادهای استاندارد وابسته خواهد بود (راسل^۱ و دیگران، ۱۹۹۹).

ویژگی‌ها

دستاورد بالقوه خدمات هیبرید بهره‌وری از مجموعه‌های سنتی است. اندیشه ایجاد کتابخانه‌های هیبرید از این باور نشأت می‌گیرد که برآوردن نیازهای اطلاعاتی کاربران با دسترسی به منابع سنتی یا منابع دیجیتالی به تنهایی میسر نمی‌شود. کاستی‌های رویکردهای سنتی در تحویل اطلاعات و مدارک شناخته شده‌اند و رؤیای ایجاد کتابخانه‌های تمام دیجیتالی - اگر نه برای همیشه، دست کم در حال حاضر - دور از دسترس است.

منابع سنتی با آنکه به لحاظ علمی، تاریخی، اقتصادی، و فرهنگی بسیار ارزشمند هستند، به دلیل دشواری کشف اطلاعات، تحت‌الشعاع دسترسی آسان و سریع به منابع دیجیتالی، به ویژه منابع وب، قرار گرفته‌اند. این در حالی است که آشفتگی، کمبود استانداردها، و نوع سازماندهی منابع وب باعث شده است به نوعی بازار "مکاره" شبیه شود و یافتن مواد ارزشمند از میان انبوه اطلاعات موجود بسیار دشوار گردد. در مقابل، مجموعه کتابخانه‌ها عمدتاً متشکل از منابع پالایش یافته‌ای است که مطابق با نیاز کاربران گرد آمده است. با این حال، افرادی که عمدتاً به وب وابسته‌اند مجموعه‌های معتبر کتابخانه‌های خود را قربانی سهولت و دسترس‌پذیری منابع وب می‌کنند. کتابخانه هیبرید رویکرد متفاوتی را نسبت به کتابخانه تمام دیجیتالی برمی‌گزیند و ضمن تأکید بر دسترسی به اطلاعات که خاص کتابخانه‌های دیجیتالی است، پیش‌بینی راهکارهایی برای دسترسی به مدارک در قالب‌های غیردیجیتالی را نیز مورد تأکید قرار می‌دهد. این امر ضمن خارج کردن مجموعه‌های سنتی از انزوای نیاز به دیجیتالی کردن یا تهیه نسخه‌های دیجیتالی برخی مواد را کاهش داده و بدین ترتیب خطر افزونگی در مجموعه‌های گرد آوری شده را نیز کاهش می‌دهد.

تاکنون شاهد گرایش گسترده‌ای در کتابخانه‌ها به فراهم‌آوری چندرسانه‌ای‌ها، پایگاه‌های اطلاعاتی تمام‌متن، و خدمات دیجیتالی بوده‌ایم که هریک جدا از هم و در عین حال مستقل از مجموعه سنتی کتابخانه مورد دسترسی قرار می‌گیرند. از این رو، در سطح

بسیار گسترده مفهوم خدمات هیبرید برای کتابخانه‌ها و کاربران آنها مفهومی جدید و بدیع نیست. اما، کاستی عمده‌ای که باید بر آن فائق آمد آن است که بهره‌گیری کامل از این‌گونه مجموعه‌ها به سبب وجود رابط‌های متعدد و متفاوت و عدم انسجام در ارائه خدمات بسیار دشوار است و صرف وقت فراوان، تکرار راهبردهای کاوش در پایگاه‌ها و منابع، تغییر رابط‌ها، استفاده از تجهیزات مختلف، و مراجعه به مکان‌های مختلف برای کاوش و دسترسی به مجموعه‌های سنتی را می‌طلبد. از این رو، همواره بخشی از مجموعه‌ها در فرایند تغییر رابط به درستی مورد استفاده قرار نمی‌گیرند یا از نظر دور می‌مانند. البته بخش ایستای مجموعه به دلیل ماهیت آن بیش از سایر بخش‌ها در انزوا قرار می‌گیرد. بنابراین، یکی از چالش‌های اساسی که در کتابخانه هیبرید وجود دارد ایجاد انسجام میان خدمات — دیجیتال و سنتی و منابع محلی و دور دست — و یکپارچه‌سازی دسترسی از طریق تهیه رابطی واحد است.

کتابخانه هیبرید، همانند کتابخانه‌های سنتی، تمام فرایندها و خدماتی را که از گردآوری، سازماندهی، اکتشاف، و تحویل اطلاعات پشتیبانی می‌کند دربر می‌گیرد. همان‌گونه که راسبریج اشاره می‌کند، کتابخانه هیبرید باید "به منظور کنار هم قرار دادن گستره‌ای از فن‌آوری‌ها از منابع مختلف در بستر کتابخانه‌ای فعال و نیز به منظور اکتشاف نظام‌ها و خدمات یکپارچه در هر دو محیط چاپی و الکترونیکی طراحی شده باشد" (راسبریج، ۱۹۹۸). بدین ترتیب، تلاش در جهت دستیابی به خدمات تحویل مدرک از طریق ساز و کارهایی مانند امانت بین کتابخانه‌ای یا تحویل متن کامل الکترونیکی (راسل و دیگران، ۱۹۹۹) از چالش‌های عمده‌ای است که کتابخانه‌های هیبرید با آن مواجه هستند. بنابراین، می‌توان اطمینان یافت که افراد از منابعی استفاده می‌کنند که به بهترین وجه با نیازهای آنان انطباق داشته و صرفاً به دلیل دسترسی بیشتر و استفاده آسان تر نبوده است.

این امر چالش دیگری را فراروی کتابخانه‌های هیبرید قرار می‌دهد که عبارت است از تلاش در جهت ایجاد نظام‌هایی سفارشی^۱، یعنی نظام‌هایی که در جهت برآوردن نیازهای اطلاعاتی کاربران یا جوامع خاص کاربری طراحی شده باشند. در هر کتابخانه هیبرید تلاش بر آن است که پروفایل کاربر به همراه اطلاعات مربوط به ترجیحات دسترسی وی نگهداری شود. جست‌وجوی متقابل و یکپارچه خدمات که در محیط اطلاعاتی هیبرید فراهم می‌شود فرصت‌های بازیابی منابع دلخواه را بهبود خواهد

بخشید. همچنین یکنواختی کاوش‌های تکراری دستی در خدمات مختلف و ابهام و سردرگمی میان رابط‌های کاربر مختلف را از بین می‌برد (راسل و دیگران، ۱۹۹۹).

افق‌هایی که در تعاریف کتابخانه‌های هیبرید ترسیم می‌شود در ظاهر بسیار روشن اما دستیابی به آنها بسیار دشوار است؛ زیرا کتابخانه هیبرید محیط و خدماتی را فراهم می‌کند که بخشی مادی و بخشی مجازی است. بنابراین، چنین محیطی مستلزم رویارویی با کلیه چالش‌هایی است که کتابخانه‌های سنتی و کتابخانه‌های تمام دیجیتالی با آن روبه‌رو بوده و هستند. ایجاد کتابخانه هیبرید به کتابخانه‌ای فعال به منزله بستری خدماتی نیاز دارد. کاستی‌های این بستر به سادگی می‌تواند بر کتابخانه هیبرید تأثیر منفی داشته باشد. بنابراین، پدیدآوران و محققان کتابخانه‌های هیبرید ناگزیرند همواره در جهت ارتقاء نظام‌های استقرار یافته سنتی بکوشند، و علاوه بر این، راهکارهایی را برای همگامی نظام‌های کتابخانه سنتی با پیشرفت‌های نظام‌های دیجیتالی و ایجاد همزیستی میان این دو محیط ناهمگون ببینند. علاوه بر این، چنانچه کتابخانه هیبرید را به عنوان الگویی ارزشمند در ارائه خدمات در حال و آینده تلقی کنیم باید تمهیداتی اندیشیده شود که کتابخانه در مسیر رشد قرار گیرد، با تغییرات به سرعت سازگار شود، و بتواند خدمات خود را از سطح گروه‌های کاربری محدود به گروه‌های گسترده و از سطح سازمانی محدود به سطح سازمانی گسترده‌تر توسعه دهد. از این رو، همان‌گونه که از نتیجه‌گیری گارود برمی‌آید بقاء و ماندگاری و نیز مقیاس‌پذیری^۱ از چالش‌های عمده‌ای است که کتابخانه‌های هیبرید با آن مواجهند:

توسعه رابط واحد نقطه‌ای برای آغاز است، اما به منظور ایجاد کتابخانه هیبرید برای آینده، باید قادر باشید از آن با خدمات قابل اطمینان پشتیبانی کنید؛ خدماتی که بتواند از طرح‌های خاص داخلی که به شماری از کاربران بهره می‌رسانند، به سازمان‌هایی به منزله کلیتی متفاوت مقیاس دهند و قابل انتقال به سازمان‌های دیگر باشند... (گارود، ۱۹۹۹).

بر اساس آنچه گذشت، می‌توان گفت که کتابخانه هیبرید دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. کتابخانه‌ای است که در آن، میان مواد سنتی و دیجیتالی همزیستی وجود دارد؛
۲. دیجیتالی کردن مواد یا دسترسی به مواد دیجیتالی بیش از سایر مواد مورد تأکید

نیست؛

۳. همانند دیگر کتابخانه‌ها از عملیات تولید، گردآوری، سازماندهی، کاوش، و

تحويل اطلاعات پشتیبانی می‌کند؛

۴. در بستری از کتابخانه‌ای فعال ایجاد می‌شود؛

۵. تهیه مواد فیزیکی و ذخیره‌سازی آنها در مکانی فیزیکی صورت می‌گیرد؛ از این

رو، الگویی سازمانی به شمار می‌آید (رولندز و بادن، ۱۹۹۹، ص ۱۹۸)؛

۶. مجموعه آن از مواد داخلی (مواد فیزیکی) یا خارجی (منابع اینترنتی) (ریت،

۲۰۰۰) و مواد دیجیتالی تشکیل می‌شود؛

۷. دسترسی به مواد، محدود به مکانی فیزیکی نمی‌شود؛ بلکه می‌تواند از راه دور یا

در محل صورت گیرد؛

۸. کاوش مواد - ایستا و پویا - به صورت یکپارچه و با استفاده از رابطی واحد

صورت می‌گیرد؛

۹. نیاز کاربر، اساس تصمیم‌گیری در انتخاب انواع مواد، رسانه‌ها، خدمات، و

فن‌آوری‌هاست. از این رو، ایجاد خدمات شخصی شده و پروفایل‌های خاص کاربران

بخشی از خدمات کتابخانه هیبرید را تشکیل می‌دهد؛

۱۰. از گستره‌ای از فن‌آوری‌های متناسب با مواد تحت پوشش و متناسب با نیاز کاربر

استفاده می‌کند.

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، به جز چند مورد، همپوشانی بسیاری در ویژگی‌های

کتابخانه‌های دیجیتالی و هیبرید وجود دارد. یکی از این موارد الگوی سازمانی کتابخانه

هیبرید و وابستگی آن به کتابخانه‌ای فعال به عنوان بستری است که سبب تفاوت در

رویکردهای موجود به کتابخانه‌های دیجیتالی و هیبرید می‌گردد. الگوهایی

که از کتابخانه دیجیتالی متصور است بسته به تعریفی که از آن می‌شود به صورت

مجموعه‌ای از مواد دیجیتالی، پایگاه اطلاعاتی، یا الگوی سازمانی بوده است. تعریف

بر اساس الگوی سازمانی در مجامع کتابداری بیش از دیگر الگوها پذیرفته شده است.

(برگمن، ۱۹۹۹، ص ۲۲۹). وجود برخی کتابخانه‌های دیجیتالی وابسته به کتابخانه‌های

فعلی (مانند یادمان‌های امریکا^۱ یا کتابخانه دیجیتالی ویرجینیا) نیز مؤید

آن است که کتابخانه‌های دیجیتالی به‌طور مطلق از بستر کتابخانه‌های موجود دور

نبوده‌اند.

نکته دیگر تأکید کتابخانه هیبرید بر نیازهای کاربران، ایجاد خدمات شخصی شده و

پروفایل‌های خاص کاربران است. در برخی آثار، بر ارائه خدمات شخصی شده یا مشتری‌مدار به‌عنوان یکی از ویژگی‌های کتابخانه‌های دیجیتالی تأکید شده است (به‌طور مثال، نگاه کنید به یانگ^۱، ۱۹۹۶). باید به این نکته توجه داشت که اگر این امر به طور کم‌رنگ در تحقیقات کتابخانه‌های دیجیتالی مد نظر قرار گرفته است ناشی از ماهیت کتابخانه دیجیتالی نیست، بلکه متأثر از رویکردهای پژوهشی جوامع مختلف است. به‌طور مثال، راسبریج تفاوت این دو رویکرد را در طرح کتابخانه الکترونیکی و کتابخانه دیجیتالی به طور برجسته نشان می‌دهد:

یکی از وجوه تمایز این دو کتابخانه در آن است که پروژه‌های کتابخانه دیجیتالی عمدتاً کار را با منابع آغاز می‌کنند و از این رهگذر به کاربران می‌رسند. در حالی که کتابخانه الکترونیکی کار را با نیازهای اطلاعاتی سازمان، کاربران، و کتابداران آغاز می‌کند و از این طریق به منابع می‌پردازد (البته موارد بسیاری وجود دارد که این تحلیل در مورد آنها بسیار ساده به نظر می‌رسد، اما این مسئله به هر حال به عنوان تفاوت جالب توجهی در رویکرد باقی می‌ماند (راسبریج، ۱۹۹۸).

شواهد نشان می‌دهد که جوامع پژوهش‌مدار رفته رفته به جای رویکردهای پژوهشی و نظری صرف، به گرایش‌هایی عملگرایانه روی می‌آورند. به‌طور مثال، در مرحله دوم طرح کتابخانه‌های دیجیتالی امریکا، که از طرح‌های عمده پژوهش‌مدار به شمار می‌آید، توجه به مباحث اقتصادی، اجتماعی، و رفتاری و نیز توسعه نظام‌های سفارشی و خدمات شخصی شده در راستای نیازهای کاربران و گروه‌های کاربران معطوف شده است (فاکس^۲، ۱۹۹۹، ص ۱۱؛ برگمن، ۱۹۹۹) این امر نشانگر همسویی تحقیقات کتابخانه‌های دیجیتالی با نیازهای کاربران و کاربردهای واقعی کتابخانه‌های دیجیتالی است.

تنها تفاوت عمده‌ای که وجود دارد تأکید کتابخانه هیبرید بر مواد ایستاست. همین امر ممکن است تفاوتی اساسی میان این دو نوع کتابخانه پدید آورد و در آینده مسیر این دو نوع کتابخانه را از هم متمایز سازد. با آنکه طرح‌ها و تحقیقات کتابخانه‌های دیجیتالی تاکنون عمدتاً بر مجموعه مواد تمام دیجیتالی متمرکز شده‌اند، آنچه در متون مرتبط مشاهده می‌شود حاکی از وجود تفاسیر متفاوت در مورد واژه "دیجیتالی" است.

کتابخانه‌های آینده: هیبرید یا دیجیتالی؟

بررسی رویکردها و تعاریف ارائه شده در متون دو پیش‌فرض متعارض عمده را در مورد مجموعه کتابخانه‌های دیجیتالی آشکار می‌سازد. در حالی که برخی از متون کتابخانه‌های دیجیتالی را صرفاً حاوی مواد دیجیتالی می‌دانند، برخی دیگر معتقدند که این کتابخانه‌ها باید حاوی مواد سنتی نیز باشند. کرافورد اظهار می‌دارد که دوره اوج باور به کتابخانه تمام دیجیتالی در فاصله سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۴ بوده است. از آن زمان به بعد، گرایش به سمت اندیشه مجموعه‌های آمیخته یا مرکب پدید آمد. کتابخانه دیجیتالی، در مفهوم کلاسیک آن که عبارت از مواد فقط دیجیتالی است، تنها از سوی "افراطی‌ترین هواداران" دفاع می‌شود. این مفهوم هنوز در سطح گسترده با گستره‌ای از معانی که به طور بالقوه ابهام‌آمیز هستند مورد استفاده قرار می‌گیرد (کرافورد، ۱۹۹۹).

بی‌شاپ و استار^۱ (۱۹۹۶) در بیان عوامل اساسی کتابخانه‌های دیجیتالی مفهومی از مجموعه سازماندهی شده را ضروری می‌دانند که بخشی از محتوای آن ممکن است مادی و بخشی الکترونیکی یا اساساً به‌طور کلی الکترونیکی باشد. رولندز و بادن^۲ (۱۹۹۹، ص ۱۸۷) نیز مواد کتابخانه‌های دیجیتالی را از دیدگاهی عملگرایانه به سه دسته تقسیم می‌کنند:

۱. مواد غیر دیجیتالی. منابعی که به شکل دیجیتالی وجود ندارد و در آینده‌ای قابل پیش‌بینی به قالب دیجیتالی تبدیل نخواهند شد، اما با استفاده از ابزارهای دیجیتالی مدیریت و کنترل می‌شوند؛

۲. مواد انتقالی. منابعی که اساساً به شکل غیر دیجیتالی تولید شده‌اند، اما به نوع دیجیتالی تبدیل می‌شوند؛

۳. مواد دیجیتالی. منابعی که در قالب دیجیتالی طراحی و تولید شده‌اند.

کلیولند^۳ (۱۹۹۸) در مقاله‌ای که به بررسی تعاریف و چالش‌های کتابخانه‌های دیجیتالی می‌پردازد، برخی ویژگی‌های کتابخانه‌های دیجیتالی را که از منابع مختلف گرد آورده است بیان می‌دارد. وی به نقل از آرمز^۴ (۱۹۹۵)، گراهام^۵ (۱۹۹۵)، چپسویک^۶ (۱۹۹۷)، لینچ و گارسیا مولینا^۷ (۱۹۹۵) می‌نویسد که کتابخانه‌های دیجیتالی وجه دیجیتالی کتابخانه‌های سنتی هستند که ممکن است علاوه بر مجموعه‌های دیجیتالی، مجموعه‌های سنتی، یعنی مجموعه‌های مواد ایستا، را نیز شامل شوند. کتابخانه دیجیتالی به طور آرمانی دیدگاهی منسجم از تمام اطلاعات موجود در یک کتابخانه،

1. Bishop and Star
2. Rowlands & Bawden
3. Cleveland
4. Arms
5. Graham
6. Chepesuiik
7. Lynch and Garcia-Molina

صرف نظر از شکل یا فرمت آن فراهم می‌آورد.

در پاره‌ای از موارد، این تعارض در متون، به ویژه در متونی که به بررسی کتابخانه‌های هیبرید پرداخته‌اند، به شکلی دیگر بروز کرده است. برخی صاحب‌نظران کتابخانه تمام دیجیتال را غایت دوران نوگرایی و در نتیجه کتابخانه هیبرید را مرحله گذار از کتابخانه‌های سنتی به سوی این غایت می‌دانند (راسبریج، ۱۹۹۸؛ اپنهایم و اسمیت‌سان، ۱۹۹۹). برخی معتقدند که کتابخانه هیبرید خود یک غایت است و می‌تواند الگویی برای آینده‌ای قابل پیش‌بینی باشد (لیگیت^۱، ۱۹۹۸؛ پیتفیلد، ۱۹۹۸ب؛ بروفی و فیشر^۲، ۱۹۹۸). بادن و رولندز (۱۹۹۹) در مقاله خود به این دو پیش‌فرض متعارض اشاره می‌کنند:

[بر اساس یک پیش‌فرض] اغلب کتابخانه‌ها، اگر نگوییم همه آنها، پیوسته در طول زمان به سمت وضعیت "تمام دیجیتال" پیش می‌روند. در مقابل، پیش‌فرض دیگری حکایت دارد که "اغلب کتابخانه‌ها، اگر نگوییم همه آنها، به‌طور نامعین در وضعیت "هیبرید" باقی خواهند ماند که در آنها منابع دیجیتالی و غیردیجیتالی در کنار هم عرضه خواهند شد."

در جایی دیگر می‌افزایند:

برخی مفسران اظهار می‌دارند که کتابخانه دیجیتال تنها مواد دیجیتالی را دربر می‌گیرد و نمونه‌های موجود صرفاً مراحل انتقالی به سوی این امر هستند (به‌طور مثال، نگاه کنید به ادلیزکو^۳، ۱۹۹۷). باوری که بیشتر رواج دارد آن است که رسانه‌های چاپی و دیگر رسانه‌های غیردیجیتالی به حیات خود ادامه خواهند داد و به‌طور حتم به دلیل تناسب آنها با محیط‌های خاص و برای نیازهای خاص در کنار مواد دیجیتالی پویا خواهند ماند (به‌طور مثال، گیلستر^۴، ۱۹۹۷ و کرافورد، ۱۹۹۹).

آنها معتقدند که نخستین پیش‌فرض، به‌طور کلی از سوی کسانی مورد استقبال قرار گرفته است که با منابع علمی، فنی و تجاری کار می‌کنند؛ به ویژه کسانی که پیش‌زمینه‌ای در علوم رایانه‌ای دارند. دومین پیش‌فرض از سوی کسانی پذیرفته شده که با مجموعه‌های مبتنی بر تحقیق، به ویژه در علوم انسانی، سروکار دارند، پیش‌زمینه کتابداری دارند، و آنهایی که در توسعه خدمات فعالیت می‌کنند.

1. Leggate
2. Brophy and Fisher
3. Odlyzko
4. Gilster

واقعیت‌های موجود نشانگر آن است که به سادگی نمی‌توان به دنیای اطلاع‌رسانی تمام دیجیتال خوش‌بین بود. تحقق این امر لااقل در آینده‌ای نزدیک بسیار بعید به نظر می‌رسید. آنچه به ویژه کتابخانه‌ها را از این اندیشه بلندپروازانه باز می‌دارد وجود چالش‌های گسترده در زمینه‌های مختلف از جمله ابعاد فنی، اقتصادی، اجتماعی، و حقوقی است. نیاز به منابع مالی قوی برای ایجاد، توسعه، و بقای کتابخانه‌های دیجیتال از مشکلات دیرآشنای کتابخانه‌هاست. تاکنون میلیون‌ها دلار برای ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال در سطح دنیا هزینه شده است. تنها در ایالات متحده ۲۴ میلیون دلار از سوی ناسا، دارپا، و بنیاد ملی علوم برای مرحله اول کتابخانه‌های دیجیتال تخصیص یافته است (فاکس، ۱۹۹۹، ص ۷)؛ این در حالی است که تمام جوامع کتابخانه‌ای از محدودیت بودجه رنج می‌برند و حتی کتابخانه‌های واقع در جوامع ثروتمند نیز از گزند کاهش بودجه که در شرایط نابسامان اقتصادی، کتابخانه‌ها را پیش از همه هدف قرار می‌دهد مصون نیستند. بدین ترتیب، همان‌گونه که راسبریج معتقد است، منابع غیردیجیتالی - که وی در دسته‌بندی خود آنها را منابع موروثی می‌نامد - تا سال‌ها علی‌رغم سرمایه‌گذاری‌های کلان برای دیجیتال کردن، خارج از حوزه الکترونیکی باقی خواهند ماند و وجود این مواد دلیلی عمده برای آن است که کتابخانه‌های موجود اساساً ارزشمند خواهند ماند (راسبریج، ۱۹۹۸).

از سوی دیگر، حتی اگر تمام دیجیتال شدن کتابخانه‌ها عملی باشد مطلوب بودن آن نیز مورد تردید است. امروز کتابخانه‌ها بر شالوده‌ای از دانش و تجربه چنددهه‌ز ساله بنیان شده‌اند که حاصل سرمایه‌گذاری تاریخی در طول دوران زندگی بشر است و حفظ آن به معنای حفظ پیشینه تمدن بشری است. از این رو، دستاورد بالقوه کتابخانه‌های هیبرید، یعنی بهره‌وری از مجموعه‌های سنتی، در کنار مواد دیجیتال و کاهش آثار منفی مواد سهل‌الوصول بر آنها به خودی خود دارای ارزش است، خواه مواد دیجیتال را جایگزین مواد سنتی و یا مکمل آنها بدانیم.

نتیجه‌گیری

کتابخانه‌های نوین هنوز به چارچوب مفهومی دقیقی دست نیافته‌اند. وجود ویژگی‌های مشترک در میان کتابخانه‌های نوین سبب شده است که همپوشانی گسترده‌ای در اهداف و مجموعه‌های کتابخانه‌های نوین مشاهده گردد. در عین حال، تفاوت در برخی ویژگی‌ها

ترسیم مرزهای جداکننده میان آنها را مشکل می‌سازد. هر یک از این تفاوت‌ها به تنهایی دارای اهمیت است و می‌تواند به نحو چشمگیری بر ابعاد مختلف تصمیم‌گیری و اجرای کتابخانه‌های دیجیتالی تأثیر گذارده و آنها را به لحاظ اصول مجموعه‌سازی و مدیریت منابع، مدیریت دسترسی و حقوقی، نوع و گستره خدمات از هم متمایز سازد. انتخاب هر پیش‌فرض، نیاز به اندیشیدن راهکارهایی خاص برای رویارویی با چالش‌های فنی در حوزه بازیابی، تبدیل، فن‌آوری‌ها، نرم‌افزارها، سخت‌افزارها، و شبکه‌سازی، و نیز چالش‌های اقتصادی، اجتماعی، و حقوقی دارد. از این رو، به همان اندازه که سعی در انتساب هویت‌هایی کاملاً متمایز برای کتابخانه‌های نوین موشکافانه و سخت‌گیرانه جلوه می‌کند، سعی در یکسان‌نگاری آنها نیز شتابزده و ساده‌انگارانه به نظر می‌رسد.

از این رو، هنوز برای داوری درباره شکل نهایی آنچه کتابخانه هیبرید می‌نامیم و مجموعه‌ای که دربر خواهد گرفت و احیاناً انواع مشخصی که از آن مشتق خواهد شد بسیار زود است. زیرا میزان موفقیت در نهادینه کردن دستاوردهای پژوهشی، میزان انطباق با نیازها و ویژگی‌های بستر موجود، و پیشرفت‌های فن‌آوری روند نوگرایی کتابخانه‌های نوین و سمت و سوی آنها را در آینده تحت تأثیر قرار خواهد داد.

مآخذ

- Arms, W.Y. (1995). "Key concepts in the architecture of the digital library". *D-lib Magazine*, July, [online] Available: <http://www.dlib.org/dlib/July95/07arms.html>
- Battin, P. (1984) The electronic library - a vision for the future. in Garrod, P. (1999) Survival strategies in the learning age: hybrid staff and hybrid libraries , *Aslib proceedings*, 51(6): 187-194.
- Bishop, A. P., and S. L. Star, (1996). "Social informatics for digital library use and infrastructure". In: M. E. Williams, *Annual review of information science and technology*, 31 (pP. 301-401). Medford, NJ: Information Today
- Borgman, C. L. (1999). What are digital libraries? *Competing Visions Information Processing and Management*, 35: pp.227-243
- Breaks, M. (2001). "The eLib Hybrid Library Projects". *Ariadne Issue*, 28 [online]

- Available: <http://www.ariadne.ac.uk/issue28/hybrid/intro.html> (Accessed Nov 30, 2003)
- Brophy, P., S. Fisher (1998). "The hybrid library". *The New Review of Information & Library Research*, 4: pp. 3-15
- Chepesuik, R. (1997). "The future is here: America's libraries go digital". In Cleveland, G. (1998) DIGITAL LIBRARIES: Definitions, Issues and Challenges. IFLA UDT Core Programme Occasional Paper. [online] Available: <http://ifla.org/VI/5/op/udtop8/udtop8.html> (Accessed: Nov 20, 2003)
- Cimbala, D. (1987). "The scholarly information center: an organisational model". in Garrod, P. (1999). Survival strategies in the learning age: hybrid staff and hybrid libraries, *Aslib proceedings*, 51(6): 187-194.
- Cleveland, G. (1998). Digital libraries: definitions, Issues and Challenges. IFLA UDT Core Programme Occasional Paper. Available: <http://ifla.org/VI/5/op/udtop8/udtop8.html> (Accessed: Nov 20, 2003)
- Cloete, L. M.(2000) Electronic libraries: implications for the management of archival records paper delivered at the South African Society of Archivists Conference 2000, Technikon SA, 11 - 13 September 2000, [online] Available: <http://www.tsa.ac.za/corp/research/papers/lcloete2000elecibr.doc> (Accessed Jan 4, 2004)
- Crawford, W. (1999). "Being analog: creating tomorrow's libraries. in Bawden, D. and I. Rowlands (1999). Digital libraries: assumptions and concepts. *Libri*, 49 (4): 181-191
- Fox, E. A. (1999). "Digital libraries Initiative (DLI) projects (1994-1999)". *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, (26)1: 7-11
- Garrod, P. (1999). "Survival strategies in the learning age: hybrid staff and hybrid libraries". *Aslib proceedings*, 51(6): 187-194.
- Gilser, P. (1997). "Digital literacy". in Bawden, D. and I. Rowlands (1999) Digital libraries: assumptions and concepts, *Libri*, 49 (4): 181-191
- Graham, P.S. (1995). Requirements for the digital research library. [online] Available: <http://aultnis.rutgers.edu/texts/DRC.html>.
- Leggate, P. (1998). "Acquiring electronic products in the hybrid library: prices, licenses,

- platforms and users". *Serials*, 11 (2): 103-108.
- Lynch, C.A. and H. Garcia-Molina (1995). Interoperability, scaling, and the digital libraries research agenda: a report on the May 18-19, 1995 IITA Digital Libraries Workshop. [online] Available: <http://www-diglib.stanford.edu/diglib/pub/reports/iitadlw/main.html>
- Odlyzko, A. (1997). "Silicon dreams and silicon bricks; continuing evolution of libraries". in Bawden, D. and I. Rowlands (1999). *Digital libraries: assumptions and concepts*, *Libri*, 49 (4): 181-191
- Oppenheim, C. and Smithson, D. (1999). "What is the hybrid library?". *Journal of Information Science*. 25 (2): 97-112.
- Pinfield S., and etal (1998). "Realizing the hybrid library". *D-Lib Magazine*, 4(9). [online] Available: <http://www.dlib.org/dlib/october98/10pinfield.html>. (access Nov 20, 2003)
- Pinfield, S. (1998b). "Managing the hybrid library". *SCONUL Newsletter*.14, pp. 41-44.
- Raitt, D. (2000). "Digital library initiatives across Europe". *Mark Computers in Libraries*, 20 (10): 26
- Rowlands, I. And Bawden, D. (1999). "Digital libraries: a conceptual framework". *Libri*, 49 (4): 192-202
- Rusbridge, C. (1998). "Towards the hybrid library". *D-Lib Magazine*, 6(7/8). [online] Available: <http://www.dlib.org/dlib/july98/rusbridge/07rusbridge.html>. (Accessed: Nov 25, 2003).
- Russell, R., T. Gardner and P. Miller, (1999). "MIA requirements analysis study: hybrid information environments : overview and requirements". [online] Available: <http://www.ukoln.ac.uk/dlis/models/requirement/overview> (access:Nov. 28, 2003).
- Young, P. R. (1996). "Librarianship: a changing profession". in *Books, bricks, and bytes*. *Journal of the American Academy of Arts and Sciences; Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 125(4): 103-125. Republished in S. R. Graubard and P. LeClerc (Eds.) (1998). *Books, bricks, and bytes: libraries in the twenty-first century*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.